

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Bezield leider zijn

Eindelijk bestaat de mogelijkheid om de bonussen van topmanagers aan te pakken. En gebeurt dat ook!

B. Luiten ■

In dit nummer

Kerkelijk leven - B. Luiten

Bezield leider zijn 105

Meditatief - H.P. Dam

De storm 3:
De slaap der gerusten 109

Wandelen met God - J.T. Oldenhuis

De begrafenis van de GKv? 110

Achtergronden - W. Wierenga

Overwegingen bij enkele bijbelse
uitspraken over de relatie man-vrouw
in kerk en samenleving 1 113

Kerk en muziek - J. Smelik

De Hervormde Bundel zeventig jaar 116

Boekbespreking - S. Griffioen

De dialoog en het Christusgebeuren 119

Uit de kerken

Die extreme beloningen hebben niet weinig bijgedragen aan de huidige crisis in de financiële wereld. Ze bleken uiteindelijk niet te betalen.

Maar dat was nog het ergste niet. Door die bonussen werden leiders *prestatiegericht*. En zelfs dat is nog te mooi gezegd, ze werden gericht op de prestatie *op korte termijn*. Waardoor de kwaliteit van hun werk werd uitgehold. Belangrijk was het bedrijfsresultaat van het lopende jaar, en de daarop gebaseerde bonus in december. In het volgende jaar moest het bedrijf dan maar weer verder zien, al dan niet met dubieuze pos-ten op de balans, de manager had zijn buit dan al bin-nen of was zelfs al weer vertrokken.

Op die manier werden de leiders dus vooral *op zichzelf* gericht.

Cultuur

Maar laten we niet te gauw wijzen naar een ander. We hebben hier te maken met de uitwassen van een cul-tuur, die wijd verbreid is. Namelijk dat leiders het nor-maal vinden in de grootste auto's te rijden en in hotels de beste kamers te krijgen. Dat kan functioneel zijn voor iemand die veel onderweg is. Maar vaak heeft het toch met status te maken. Ook als men niet met bonussen van een paar miljoen naar huis gaat, is het nog wel mogelijk om te leven met een air van 'ik ben de baas en daar wil ik naar behandeld worden'. Dat wordt *normaal* gevonden. Het zakenleven weet dat. Er zijn vele manieren om leidinggevend te paaien met voordeeltjes, etentjes en uitstapjes, want menigeen is daar gevoelig voor; zo kom je tot zaken. Dat is geen

geheim. Als je aan de top zit, vang je veel. Daarvoor zit je toch aan de top? Het bedrijfsklimaat wordt daardoor verziekt. Werknemers op de werkvloer met een gewoon inkomen worden door dergelijk gedrag van hun baas *gedemotiveerd*. Logisch. Er ontstaat in hen iets van verzet, en de drang om ook een extra graantje mee te pikken. Dat gebeurt dan ook, daar zijn heel wat trucjes voor. En het ergste is: men heeft uiteindelijk geen hart, *geen liefde* meer voor de zaak. Het bedrijf wordt gezien als iets waarvan je kunt plukken. Er ontstaat ook een sfeer van onderlinge concurrentie. Tegen de baas kan niemand op, voor hem is het knikken en buigen, maar onderling hoeft je niets van elkaar te accepteren. Dat doe je dan ook niet. Daar ziet ieder zijn kans om zijn gram te halen. Met als gevolg een nare, kritische sfeer en een hoog ziekteverzuim. Dat kan allemaal het gevolg zijn van een egocentrisch management. De verkeerde houding aan de top werkt door in alle afdelingen. Mensen worden niet gewaardeerd, het bedrijf leidt grote schade.

Weinig nodig hebben

Maar dat kan anders! Van onze Heer Jezus leren wij, dat leiders *dienaren* zijn. En dat zij groot zijn, die door de knieën kunnen gaan om een klein kind in de ogen te zien (Luk. 9:48). Dit onderwijs staat haaks op de geschilderde mentaliteit. Een christen is hij, die ervoor kiest te dienen als Christus, gezalft door zijn Geest (HC zondag 12). Profeet, priester, koning, de Geest geeft een drievoudig ambt waarin drie keer meekomt dat je daarin niet gericht bent op jezelf. Profeet ben je altijd voor een ander, niet voor jezelf. Evenzo priester en koning, ze verrichten voorbede en bieden veiligheid. Jezus zei nadrukkelijk om Zich bekend te maken: 'de Mensenzoon is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen' (Mar. 10:45). Die houding hield Hij ook aan zijn discipelen voor, en aan ieder die Hem wil volgen.

Toen Jezus stierf was al zijn aards bezit dat Hij naliet in een klein bundeltje te knopen. Zo weinig had Hij voor Zichzelf nodig gehad, terwijl Hij zoveel voor de mensen betekende.

In de kerk gaat het anders dan in de wereld, zeggen we dan al gauw. Maar dat vind ik te gemakkelijk. Immers, ook de wereld behoort tot het koninkrijk van onze Heer. Ook in onze maatschappelijke positie zullen we Hem dienen (1Ptr. 2:16).

De vraag behoort niet te zijn of je in de kerk of in de wereld bent, de vraag is of je Jezus Christus wilt toebehoren in alle dingen, of je *christen* wilt zijn. Zo ja, dan ben je dat overal en in elke positie, in kerk en wereld, als werknemer en als werkgever, als jongste bediende en als topmanager (Ef. 6:5-9). Voorwaarde tot bezielend leiding geven (zie artikel van vorige week) is dat je *zelf bezielde bent*. Zodat je weinig nodig hebt

voor jezelf om des meer voor anderen te kunnen betekenen.

Risico's durven nemen

Vuistregel is: als mensen aan je worden toevertrouwd, is het altijd de bedoeling hun leven tot bloei te brengen in de ruimte van Gods werkelijkheid. Dat kan allerlei inspanning kosten (zoals bemoediging, heling, vertroosting, toerusting, onderwijzing en vermaning), maar voorwaarde daarbij is altijd dat de leider wil *dienen*. Dat hij dus die mensen de moeite waard vindt, dat hij God in hen ziet, hun Schepper en Redder. Alleen zo kom je tot de goede inspanning om een weg met hen te vinden. En ben je bereid in hen te investeren, ook al krijg je van te voren geen garanties dat je daarmee succes zult hebben. En durf je iets nieuws te ondernemen, als je denkt dat dat nodig en goed is, al kun je niet altijd precies weten hoe je dan uitkomt.

Daarbij kun je niet steeds letten op je eigen hachje. Alles wat je creatief onderneemt, kent een zeker risico. Je kunt je vergissen in iemand of het resultaat kan tegenvallen. Maar daarom kun je niet alles nalaten.

Stel dat iemand aan je deur belt en dringend om geld vraagt om wat eten te kopen. Iemand die je niet kent. Wat doe je dan? Het risico bestaat dat hij liegt, dat je wordt bedrogen en bestolen. Dan maar niets geven? Dat kan ook niet, want het is mogelijk dat die ander de waarheid spreekt en echt honger heeft. Dus zul je (creatief) een manier vinden waarop je toch zo goed mogelijk helpt. Dat kun je alleen doen als je van je af ziet, als je het niet erg vindt eventueel schade en gezichtsverlies te lijden, als je belangrijk vindt wie die ander is, een schepsel van God.

alleen zo kom je tot de goede inspanning om een weg met hen te vinden

Die houding, het dienen als Christus in gelovige onbezorgdheid terwijl je ziet op het doel, die brengt zijn Heilige Geest ons bij (Fil. 2:1-11, 4:4-7).

Niemand kan twee heren dienen. Je kunt niet God en de mammon dienen, dat is bekend.

Evenmin kun je tegelijkertijd gaan voor anderen's belang en voor je eigen belang. Vandaar de levensles (niet alleen voor leiders, maar wel vooral voor hen) om de ander belangrijker te vinden dan jezelf (Fil. 2:3).

Het dienend aansturen van een organisatie (kerk of bedrijf) begint dus in de binnenkamer, tussen God en jezelf. Daar kun je bidden om verlossing van al je hoogmoed, om waarlijk dienstbaar te zijn. En om de gave van de Geest,

om in geloof en vertrouwen de moed, *de bezieling* te hebben creatief te zijn. Ook al zal dat gepaard gaan met succes en mislukking, complimentjes en kritiek, dankbaarheid en onbegrip.

Behoeft e aan zekerheid

Maar papier is geduldig. Daarop kun je de mooiste dingen schrijven, die in de praktijk toch een beetje anders gaan. Want laten we eerlijk zijn: wij zijn niet gewend dat we fouten mogen maken. De meeste leiders van vandaag zijn zo niet opgevoed. En voor alles wat nieuw is bestaat een duidelijk voelbare huiver, het wordt stelselmatig kritisch benaderd. Het nut van iedere verandering moet van te

de vraag is zelfs, of we dat woord daarvoor moeten gebruiken

voren bewezen worden, met garanties omringd. Want het mocht eens fout gaan. Mensen hebben daar last van, worden erdoor geremd. Ze willen zekerheid. Een voorbeeld uit de generale synode van Zwolle-Zuid. Tot het laatste toe lag daar de (lastige) vraag naar het zingen van nieuwe liederen uit de bundel *Opwekking*. Enerzijds werd geopperd om dat in de verantwoordelijkheid van de kerkenraden te laten. Want het zal af en toe gebeuren en niet in elke gemeente speelt die vraag. Anderzijds werd gesteld, dat tot nu toe alle liederen voor de eredienst door de synode vrijgegeven zijn. Het zou raar zijn om daar nu van af te wijken. Over en weer moesten we elkaar daarin gelijk geven, wat leidde tot de opdracht aan deputaten om op korte termijn toch met een selectie en een handreiking te komen. Zo kunnen we gaan zingen, en toch verantwoord want de synode vindt het goed. Dit bedoel ik niet als oordeel, daarvoor ben ik zelf te veel betrokken geweest. Ik constateer slechts dat er een sterke behoefte aan goedkeuring vooraf bestaat. Want het mocht eens een keertje fout gaan. Mensen zeggen dat de synode geroepen is om krachtig leiding te geven. Dat geeft hun een gevoel van veiligheid, zekerheid. Maar een synode die slechts om de drie jaren bestaat, kan slechts heel beperkt leiding geven. De vraag is zelfs, of we dat woord daarvoor moeten gebruiken. De synode behartigt de zaken die haar worden voorgelegd, en gaat heen. Maar leiding geven is dus veel méér, dat is primair pastoraal en dus typisch iets dat in plaatselijke kerken gebeurt, door de ambtsdragers. Een leidinggevende synode, die de koers bewaakt en daarbij de teugels in handen houdt, is eigenlijk een zeer on-vrijgemaakte gedachte.

Het is een voorbeeld, maar best wel typerend voor hoe het gaat onder ons. Nog niet zo lang geleden, bij de invoering van het Liedboek, bleek synodale goedkeuring per lied onmisbaar. Dat was de enige manier om rust in de kerken te krijgen. En werkelijk, toen de synode had gesproken verstomde vrijwel alle kritiek. Enerzijds is dat te begrijpen, anderzijds geeft dat ook te denken. Zijn wij dan zo onzeker met elkaar? Verzandt een kerk in onderlinge twist als er een nieuw lied wordt gezongen? Is er dan een synode nodig om te zeggen wat goed of fout is? Hoe moet het dan met al die andere vragen, waarvoor een plaatselijke kerk zich gesteld kan zien en waarvoor geen draaiboek bestaat?

Niet streven naar foutloosheid

Wij gaan voor betrouwbaarheid en verantwoordelijkheid. Dat is prima, laten we dat vooral zo houden! Als het maar niet leidt tot steriele foutloosheid. Want dat is heel iets anders, daardoor voeden we onzekerheid en angst.

Tussen een zonde en een fout bestaat namelijk een groot verschil. Een zonde gaat tegen God in, is altijd slecht en stelt je schuldig. Maar een fout kan ontstaan op allerlei manier, is lang niet altijd te vermijden. Vaak moet je in de praktijk ervaren of iets werkt of niet. Na verloop van tijd blijkt of een oplossing voldoet of tegenvalt. Van je fouten leer je! Het is fnuikend voor een ondernemersklimaat om elkaar op fouten af te rekenen. Want dan durft niemand meer iets creatiefs in gang te zetten. Wie niets probeert zal ook niets fout doen en bewaard blijven voor gezichtsverlies. Maar als je niet meer creatief mag zijn, is dat niet de grootste fout? Is dat zelfs geen zonde...?

Anselm Grün spreekt over perfectionisme als vorm van angst. Hij schrijft: 'Er zijn mensen die maar geen beslissing kunnen nemen omdat ze perfectionistisch zijn. Ze zijn bang om fouten te maken. (...) Omdat mensen nooit een fout durven maken, durven ze geen beslissing te nemen. Ze wachten tot anderen de knoop doorhakken. Maar juist door een beslissing steeds maar uit te stellen om vooral geen fout te maken, gaat alles mis. In sommige bedrijven bestaat de indruk dat de leiders er alleen maar op uit zijn hun positie te handhaven. Daarom moeten medewerkers vooral niet opvallen en geen fouten maken. Maar op die manier is er ook nooit ruimte voor iets nieuws, zo gaan fantasie en vernieuwing verloren. In de angst om beslissingen te nemen draait alles alleen maar om jezelf en je eigen onfeilbaarheid. (...) Besluiteloosheid is de grootste blokkade voor goed leiderschap.'

Een sprekend citaat, met vele voorbeelden te illustreren. In het bijzonder denk ik daarbij aan de uittocht van vooral jonge kerkleden, die al jaren aan de gang is. Wat heeft menige kerkenraad hen lang laten wachten! Door zogenaamd een 'veilige' koers te varen (lees: zich in te dek-

ken voor alle kritiek) maar in feite door gebrek aan bezield leiderschap. Overigens is dat ook wel weer te begrijpen als ergens een beoordelende sfeer hangt. Ik heb het sterke vermoeden dat daardoor heel wat bezieling is gedoofd. Het doel van leiding geven lijkt soms verschoven naar 'geen fouten maken', waardoor alles wat creatief is heel moeizaam wordt. Als leiders zo doen, wordt heel de organisatie zo. Dan kan alles nog wel worden verdedigd, maar een gezond mens voelt aan dat er iets niet klopt. Het komt voor dat een gemeente rijk is aan jonge kinderen, iedere zondag worden ze meegenomen, maar in de eredienst is er nauwelijks enige ruimte om iets met hen te doen. Waarom

nodig is vooral opnieuw bezield te worden, te gaan voor Gods zaak

niet? Omdat sommige gemeenteleden daarop kritiek zouden kunnen hebben. Dan kiest een kerkenraad voor de 'veilige' weg, geen fouten, geen herrie. Intussen gaat dus alles mis, om met Grün te spreken. De sfeer bederft, mensen gaan mopperen, ze zoeken naar de uitgang. Want het klopt niet. Als je kinderen meeneemt, moet je ze ook aandacht geven. Hierin kan een kerkenraad onmogelijk alle kolen en geiten sparen, dat moet hij ook niet willen. Wat vooral nodig is, is een interne bezinning over de vraag: waar staan we voor? Waarom zijn wij ambtsdrager? Wat is primair onze taak? In het verlengde daarvan: wat is het doel van ons beleid? Welke leiding geven wij de gemeente? Wat is hier en nu nodig om te zeggen, te stimuleren, te corrigeren, te doorbreken, enz. Met oog voor alle mensen, maar niet zo dat iedereen naar de mond wordt gepraat. Wensen of bezwaren die niet terecht zijn, moeten vriendelijk worden weerlegd.

Stadskerken ervaren meer dan andere de confrontatie met de cultuur van vandaag. Als ze die confrontatie niet ontlopen, tenminste. Er zijn voorbeelden bekend van stadse kerken die alleen maar kleiner werden zonder dat ze noemenswaard iets ondernamen om waarlijk kerk te zijn in hun omgeving. Ze hielden zich aan alle kerkelijke afspraken, bezochten de classis, ratificeerden de acta, deden niets fout en toch ging er zo van alles mis. Het niet verder kijken dan het eigen bestaan was de grootste fout die gemaakt kon worden. Het was zonde. Het is historisch dat een nieuwe voorganger bij zijn start aan zo'n gemeente de vraag stelde: 'wilt u verder sterven of wilt u opstaan?' Gelukkig hielp dat. Maar alleen nieuw beleid is dan niet voldoende. Nodig is vooral opnieuw bezield te worden, te gaan voor Gods zaak in deze wereld. Dan word je vanzelf creatief, ondernemend, als mens en als gemeente. Dan zie je het doel en

mag het wat kosten. Dan mag er ook wel eens wat fout gaan, dat risico nemen we dan. Het is namelijk niet mogelijk dat alles vlekkeloos verloopt zodra je als gemeente iets onderneemt met en voor kinderen, jongeren, gasten, buitenstaanders, enz. Het zal een keer gebeuren dat het kinderdeel van de preek niet zo goed lukt, een andere keer staat de muziek te hard, weer een andere keer is er wat aan te merken op een getuigenis. Ja, dat kan allemaal gebeuren. Soms kun je mensen daar een jaar later nog over horen, lijken fouten net zo erg als zonden, ja, nog erger. Dan is het goed en nodig om *bezieling* te delen. Niets doen is de enige manier om fouten te voorkomen, maar dan maken we samen een nog veel grotere fout.

Motivatie en oordeel

Voor iedere christen gaat in feite dus alles terug op zijn of haar relatie met de Heer. Vooral wat betreft de motivatie.

Want succes is lang niet altijd gegarandeerd, in de wereld niet, in de kerk ook niet. Prediker signaleerde dat al. Daarom adviseerde hij verstandig te handelen en risico te spreiden. Maar wel te handelen! Risico valt niet te ontlopen als je in deze wereld wilt leven en vrucht dragen (Pred. 11:1-6).

Wie geen risico lopen wil, kan zijn talent begraven, om het bij de komst van zijn Heer weer op te diepen en terug te geven. Er is dan geen enkele fout mee gemaakt. Nee, maar dan blijkt de grootste vergissing van het leven: de Heer had zijn dienaar zo graag aan de slag gezien! De knecht handelde uit angst, zijn Heer verwijt hem lafheid (Mat. 25:25,26).

Blijft over, dat je Hem kent in alles wat je van plan bent en dat je Hem voor ogen houdt in alles waarin je je onzeker voelt (Spr. 3:6). Een oude, vertrouwde waarheid. Voor de Heer telt niet het zichtbare succes, maar wel de beweegreden waarom je iets durft en doet. Voor mensen kun je gezichtsverlies lijden, als het niet zo lukt als je wilde. Maar de Heer ziet het hart aan, Hij zal oordelen en daarbij aan het licht brengen hoe het doel leefde in je hart (1Kor. 4:5).

Wie de Heer leert kennen, heeft aan zijn oordeel genoeg. Oordeel van mensen voegt daar aan niet toe en doet daar niet van af. Al is het wel verstandig Hem te herkennen in wijze woorden die mensen spreken.

Paulus zegt van zichzelf niet dat hij als apostel alles goed heeft gedaan. Dat is ook absoluut niet de zekerheid die hij wenst (1Kor. 4:1-4). Maar de liefde van Christus drong hem (2Kor. 5:14). Daarover was hij zo open mogelijk, naar God en mensen. Daardoor gingen harten open en kwamen gemeenten tot leven.

Ds. Bas Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum.

1.
Anselm Grün,
Bezielend leidinggeven, Ten Have/Landoo z.j., 4e druk, blz. 27/28

De storm 3

De slaap der gerusten

Maar Jezus sliep.
Matteüs 8:24

H.P. Dam ■

Als het schip met daarin Jezus en de discipelen van wal gestoken is, breekt er een heftige storm los. Het meer begint enorm te kolken, de boot wordt heen en weer geslingerd door de golven, het water komt aan boord.

De discipelen, vissermannen niet voor een kleintje vervaard, schrikken heus niet van het eerste het beste weeralarm. Ze kenden het gevecht met het water, ze hielden er wel van. De kracht van de wind die het zeil bolt en het want doet kraken, het strak trekken van de schoten. Het spel van de golven. 'Maar dit wordt te gek, jongens.' Ze kunnen het geen baas meer. De golven worden hoger en hoger. De boot wordt bijna door het water verzwolgen. Ze raken in doodsnood. Nog even en ze zullen vergaan.

Maar Jezus sliep. Slapen tijdens windkracht 12, slapen terwijl je boot een speelbal is van de golven, slapen terwijl je matras doorweekt wordt.

Als we mogen vragen uit welke hoek de wind van deze storm waait – komt hij van God of van de Satan' - mogen we dan ook vragen: vanwaar deze slaap?

Is het zomaar slapen?

Natuurlijk, de Here zal wel moe geweest zijn. De hele dag hard gewerkt, een eindeloze mensenstroom om te onderwijzen en te genezen. Is het dan vreemd, dat je als een blok in slaap valt? Was het gewoon slapen?

Of mogen we achter deze slaap, die in zoveel stormgeweld nauwelijks natuurlijk kan zijn, zoeken naar iets meer?

De slaap van Jezus staat duidelijk in schril contrast met de onrust, de angst van de discipelen. Zij kennen geen rustig ogenblik want ze zien de dood voor ogen.

Zou de slaap van Jezus een les kunnen zijn voor zijn discipelen? Deze slaap midden in de beproeving van de storm?

*Is deze slaap van Jezus niet de slaap van een man, die weet dat zijn Vader niet sluimert en niet slaapt, en die zijn uitgang en zijn ingang bewaart, die tussen van wal steken en weer aanleggen geen ogenblik van zijn zijde wijkt? Zou de slaap van Jezus niet de slaap der gerusten kunnen zijn? De slaap van iemand die werkelijk rust kan hebben, hoe ruw de stormen ook mogen woeden? God, mijn God zal mij behoeden?*²

Moeten de discipelen niet leren om in het volgen van Jezus de stormen met een gerust hart te doorstaan? Zou het ooit mogelijk zijn dat de reis achter Hem aan, zal stranden op de bodem van de zee? Als Jezus het bevel geeft om naar de overkant te varen, wordt de overkant dan niet ook bereikt?

Kunnen we dan niet, als de storm van buiten ook stormen in ons hart aanwakkert, deze stormen tot bedaren brengen, terwijl die andere storm nog voortraast: 'wij zullen nooit vergaan'!

Jezus doorstond slapend de storm. Kunnen wij niet rustig volgen?

Ds. Herman Dam is predikant van de Gereformeerde Kerk te Enschede-West.

1.
zie Meditatief
'De storm 2', in
De Reformatie 8
november 2008

2.
Gez. 445:3 uit: *Lied-
boek voor de Kerken*

De begrafenis van de GKv?

Het is een bijbelse waarheid die met meer dan één citaat zelfs in deze harde vorm rechtstreeks uit de Bijbel kan worden geciteerd. Maar toch schrijf je dat zo niet in een krant. En in een gesprek zeg je het nog minder zo maar tegen iemand. Dat is ongepast, ruw, keihard en ongevoelig. Nee, dat doe je niet.

J.T. Oldenhuis ■

Dood gaan we, we gaan allemaal dood, alles gaat dood.

Vier van de vijf mensen spreken nooit over de dood en zetten ook niets op papier over de eigen begrafenis. Dat is onderzocht, zoals tegenwoordig bijna alles onderzocht wordt en dit is het resultaat, dat eruit gerold is, hoorde ik voor de radio. En omdat ik altijd al eens iets wilde schrijven over begrafenissen en wat daarbij komt kijken, leek me dit een goed begin.

De doodsklok heeft geluid

En toen kwam er ineens een 'ingezonden' in het ND van zaterdag 1 november jl. Van Wubbo Scholte, die schreef, dat de kerkelijke regelzucht in de vrijgemaakte gereformeerde kerken het geloof daar nekt. Hij schreef het heel open en heel eerlijk, onder zijn eigen naam; hij verschoot zich niet onder een pseudoniem als een tweede Henk Jasperse. Recht uit en duidelijk schreef hij het. En iedereen in en buiten dat tenslotte maar heel klein gebleven kerkgenootschapje met haar grote pretenities heeft het kunnen lezen. Daarmee stelde hij zich heel kwetsbaar op. Daar heb ik diep respect voor. Het werd gepubliceerd op de dag die in de eerbiedwaardige liturgie van de christelijke kerk gewijd is aan de nagedachtenis van alle gestorvenen, Allerzielen. Ik denk eigenlijk, dat die datum niet eens met opzet was gekozen, want zoveel liturgisch besef is in onze kring nauwelijks te verwachten. Het zal wel een toevallige samenloop van omstandigheden zijn geweest. Maar dan is het wel treffend: op Allerzielen werd de doodsklok geluid over de vrijgemaakte gereformeerde kerken. Want dat was het. Een kerk waarin het geloof genekt wordt, is de verdwijning nabij. Ze is niet alleen gedoemd om te verdwijnen, maar ze behoort ook te verdwijnen. Zoiets schrijf je niet in een opwelling. Dat bleek ook direct al wel uit de

inzet: er waren de laatste tijd veel van zijn vrienden en kennissen vertrokken uit de Gereformeerde kerken vanwege het verstikkende klimaat. En hij stelde zich zelf ook de vraag, of hij er wel lid van kon of zou blijven. Dan schrijf je vanuit diepe bezorgdheid, gewondheid, verdriet en teleurstelling. En wie van ons herkent dat niet? Al die mensen die weggaan. Dat doet je wat.

De begrafenis

Hij schreef als vakman: de psycholoog die angsten heeft onderkend in het tijdperk van veranderingen, angsten die tot verkramping leiden en vermindering en verharding in een sfeer van regelzucht. En hij zag een overeenkomst met het farizeïsme dat begon als een hervormingsbeweging, maar zich allengs ontwikkelde tot een systeem om via allerlei regels het oude erfgoed te bewaren. De inzet was de begeerte om dicht bij God te blijven. Maar het werd allengs zo bepaald door de angst om het aloude te verliezen, dat een steeds knellender regelzucht de plaats ging innemen van de warme omgang met God en een steeds liefdelozer wetticisme tenslotte verhinderde om in Jezus de Zoon van de Wetgever die leven gaf te herkennen. Dan ben je blind geworden voor het werk van de Geest, dat juist gekenmerkt wordt door verandering van een mens en verandering van het leven. In plaats van vrijheid die door de Geest wordt bewerkt, komt er een angst voor het werk van de heilige Geest welke men probeert te overwinnen door het werk van de Geest theologisch te rationaliseren. Dat is de dood. Dan wordt de werfkracht werkelijk nul. En dan moet je de begrafenis maar regelen. De weglopers hebben gelijk. Een kerk waar het geloof wordt genekt, is de verdwijning nabij. En de vraag of je zelf nog wel zult of kunt blijven is dan terecht. En toen ik het gelezen had en nog eens en nog eens, toen dacht ik: ja, dood gaan

we, we gaan allemaal dood. En de vrijgemaakte gereformeerde kerken ook, en niemand die er over schrijft, want dat zeg je zo niet. Maar wordt het geen tijd om over de begrafenis van de vrijgemaakte gereformeerde kerken te schrijven? Want als het geloof daar genekt wordt door regelzucht, dan moet je echt de begrafenis gaan regelen.

Pijn

Het doet zeer, het doet intens zeer. Ik voel me aangesproken. En nu schrijf ik net zo persoonlijk als Wubbo Scholte. Ik heb ook vrienden en kennissen zien vertrekken. Elke keer maar weer. Ik heb er in al de jaren dat ik in die vrijgemaakte kerk geleefd en gewerkt heb, meer mensen zien vertrekken dan zien binnenkomen. Ja, zelfs met de jaren die ik op het zendingsveld heb doorgebracht meegerekend, heb ik vaker stukjes moeten schrijven over kerkverlaters dan dat ik mensen kon verwelkomen. Dat benauwt me. Elke keer dat er weer mensen weg gingen, heb ik verdriet gevoeld. Ze zochten altijd ergens anders wat ze in de kerk waarin ze groot geworden zijn niet meer vonden. Soms hadden ze ervaringen opgedaan, hier of daar, net zo als Wubbo Scholte vermeldt: een verstandelijk gehandicapte jongen die niet mocht collecteren, een lied dat niet gezongen kon worden, een kind dat geen kaars mocht aansteken in de kerk. Een koor dat niet mocht optreden. Een combo die geweerd werd. Soms was het alleen maar een onbestemd gevoel van onbehagen. Een opmerking van een dominee, een zin in een artikel, een bejegening op het kerkplein. Een besluit van de synode. Hele reeksen van synodebesluiten. Ze werden christelijk gereformeerd of nederlands gereformeerd of baptist of ze gingen naar de vrije evangelischen of nog weer heel ergens anders naar toe. En ik heb nooit kunnen begrijpen, dat ze daar op al die verschillende plekken allemaal nu net precies datgene vonden wat ze bij ons misten. Gingen ze allemaal wel om dezelfde redenen weg? Ja, als het geloof bij ons toch genekt wordt... dan hadden ze allemaal gelijk, ook al kozen ze toch steeds weer verschillend.

was ik dan toch ook een beetje farizeïstisch?

Zijn we de verdwijning nabij? Behoren we zelfs te verdwijnen? Gebrek aan warmte, verstikking, farizeïsme, liefdeloze regelzucht, wetticisme... Dat is nogal wat. Ik heb me ook vaak verdedigd door me terug te trekken op regels, op afspraken die we dan toch maar samen gemaakt hadden over een hele boel dingen. Was ik dan toch ook een beetje farizeïstisch? Of was ik misschien toch ook wel wat bang voor al die veranderingen en had ik het houvast van de regels en afspraken nodig om overeind

te blijven? En ben ik dat misschien zo langzamerhand wel weer? Misschien wel veel sterker dan een aantal jaren geleden? Ja, dat denk ik eigenlijk wel. Er verandert ook zo veel. Of is dat de leeftijd? Of toch angst en krampachtigheid? Raakt Wubbo Scholte de zere plek? Moeten we niet allemaal eerst maar eens luisteren naar de toon van de doods-klok die Wubbo Scholte geluid heeft? En pijn voelen? De pijn ook echt maar voelen? Of ook maar weggaan? Gewoon omdat het van te voren al wel vaststaat dat het elders altijd beter is dan op het kerkhof dat we zelf zijn?

Bekering

Wat gaan we doen? Scholte-symposia houden, zoals indertijd Jasperse-symposia gehouden zijn? Of ons toch maar afzetten tegen deze oproep? En nieuwe ingezondens plegen, waarin deze typering wordt tegengesproken? Een nietes/welles-discussie opstarten? Ik denk dat de vrijgemaakte gereformeerde kerken al lang dood zijn; zoals ze waren in 1944 zijn ze al lang niet meer. Kerken gaan altijd dood, ze gaan duizend keer dood. Ze hebben het eeuwige leven niet en we hoeven ze niet te bewaren. We geloven niet in de vrijgemaakte gereformeerde kerk in Nederland die tot de jongste dag moet blijven wat ze op dit moment is of wat ze eergisteren is geweest. Er verandert

wat gaan we doen?

elke keer weer zo veel. Er moet ook altijd weer opnieuw veel veranderen. Nieuw inzicht, veranderende cultuur, verdergaande exegese brengt tot anders lezen van de Bijbel. Er komen andere liederen, nieuwe formulieren, herziene liturgieën. Ook nieuwe gewoontes. De zusters van de gemeente hebben al lang stemrecht gekregen. Geadopteerde kinderen worden gedoopt. En er is een programma opgezet om diepgaand kerkbreed studie te maken van de positie van de M/V in de christelijke gemeente. Dat zal nog eens veranderingen opleveren! Jongeling heeft een generatie geleden de ras-senpolitiek in Zuid Afrika verdedigd en wij met hem. We zijn heel anders gaan denken over homofilie. Nergens is er meer bezwaar tegen een koor in de kerk. Via de beamer is er allerlei mogelijkheid voor experimenten. En er wordt braaf gebruik van gemaakt door wat dan genoemd wordt 'autonome' kerken. Het is maar een willekeurige ongeordende greep. Er is nog veel meer en er komt nog veel meer. Wie over vijftig jaar nog leeft, zal constateren dat de kerken van 2008 verdwenen zijn. Er zullen ook altijd mensen zijn, die daar onzeker van worden. Ik zelf soms ook. We krijgen er allemaal mee te maken. Zoals we te maken hebben gekregen met de vragen rondom het vierde gebod, de open winkels op zondag en de omgang met de Islam. En er komt nog veel

meer aan, want de kerk zal haar plaats moeten bepalen in een multiculturele en multireligieuze gesecculariseerde staat. De tijd dat je Nederland of het westen christelijk kon noemen, is voorbij. Ik lees in het ND geen kritiek op het schrappen van het wetsartikel dat de godslastering strafbaar stelt. Terecht m.i. Dat brengt onrust met zich mee en ook angst en onzekerheid. De psycholoog Wubbo Scholte zal dat zeker hebben opgemerkt. Ik voel het net zo goed. Bij mezelf en bij anderen. We hebben al zoveel principes begraven, de kerkhoven liggen vol. We zijn maar aan het begraven.

Ik geloof de ene algemene christelijke kerk

Maar we geloven wel in de ene algemene christelijke kerk. En we geloven ook dat we daar lid van zijn door Gods genade en eeuwig zullen blijven, ja ook door zijn genade. Door het bewarende werk van de Geest. Ja, dat staat er niet met zoveel woorden bij in zondag 21 van de aloude, diepgelovige catechismus. Maar dat is toch het vervolg van de eerste zin van die zondag? En dat is toch de doodsteek voor alle triomfalisme? Ja, dat zinnetje staat zomaar in onze belijdenis: de Zoon van God haalt die mensen allemaal bij elkaar, al de eeuwen door, hier en daar en overal en ik geloof dat ik van deze gemeente een levend lid ben en eeuwig zal blijven. Het staat er haast te onbeschermd. Maar het is toch een zinnetje waarin de ver-

door het bewarende werk van de Geest

wondering het woord krijgt? En we zullen ons ook inspannen, dat het in die vrijgemaakte zo toe gaat als het in die algemene christelijke kerk behoort toe te gaan: met in de eerste plaats de persoonlijke verbinding aan God de Vader, God de Zoon en God de heilige Geest. Die moeten we kennen in verwondering, in blijvende verwondering, waarin de verkramping verdampt. Begint het daar niet allemaal mee, elke keer opnieuw, elke zondag bijvoorbeeld opnieuw? De diepe eerbied van het buigen voor de Almachtige, naast de man en de vrouw die eigenlijk liever wilden weggaan, de vereniging in de aanbidding, vroomheid en

ootmoed, schroom en behoedzaamheid, voorzichtigheid en liefde. Daar zijn we samen neergezet, aan elkaar gegeven, bij elkaar horend, met alles wat we misschien zelf wel anders zouden willen of waar we bang voor zijn, met de zorg en de vrees en de angst voor alles wat beweegt en verandert. Zonder geschreeuw, zonder heftige oordelen, zonder wat wij zelf willen als uitgangspunt om het aan anderen op te leggen. Zonder het gedram van de drums en het gegil van opgevoerde luidsprekers. De lofzang vanuit de stilte van de verwondering. Met de diepe noties van de psalmen: de lofzang tot God omdat hij vergeeft, de eerbied voor Hem, de Verhevene. De eerbied, de schroom, de bescheidenheid, de behoedzaamheid, ootmoed, vroomheid, bescheidenheid. Al die oude woorden uit de psalmen, die Paulus herhaalt als het gaat over de vrucht van de Geest. Is het niet opvallend dat wat hij schrijft eigenlijk precies past bij de vroomheid van de psalmen en dat alles wat hij dan zegt altijd het effect heeft van het goed met elkaar omgaan? Daar staat het allemaal al. Al die ingezondens en al die stukjes van ons voegen er niets aan toe. Ja, daar staat het allemaal al. Het is bekend wat onze eigen wil allemaal teweegbrengt: ontucht, zedeloosheid en losbandigheid, afgoderij en toverij, vijandschap, tweespalt, jaloezie en woede, gekonkel, geruzie en rivaliteit, afgunst, bras- en slemppartijen, en nog meer van dat soort dingen. Ik herhaal de waarschuwing die ik u al eerder gaf: wie zich aan deze dingen overgeven, zullen geen deel hebben aan het koninkrijk van God.

Maar de vrucht van de Geest is liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing.

Er is geen wet die daar iets tegen heeft.

Wie Christus Jezus toebehoort, heeft zijn eigen natuur met alle hartstocht en begeerte aan het kruis geslagen.

Wanneer de Geest ons leven leidt, laten we dan ook de richting volgen die de Geest ons wijst.

Laten we elkaar niet uit eigenwaan de voet dwars zetten en elkaar geen kwaad hart toedragen.

En niet weglopen.

Ds. Jan Oldenhuis is emerituspredikant van de Gereformeerde Kerk te Groningen-Helpman.

Overwegingen bij enkele bijbelse uitspraken over de relatie man-vrouw in kerk en samenleving 1

Het is geen geheim dat ook binnen de Gereformeerde Kerken (v.) inmiddels verschillend gedacht wordt over de positie van de vrouw in de kerk en de mogelijkheid voor vrouwen om één of meer van de bestaande ambten te bekleden. Al enkele jaren klinken er van verschillende zijden pleidooien in die richting. Tijdens de Generale Synode stond dit punt op de agenda. En in de komende periode valt alleen maar meer bezinning en discussie te verwachten. Zelfs wie dat zou betreuren, kan deze discussie niet voorkomen. Beter is het bovendien om hierover eerlijk en bij een open Bijbel met elkaar in gesprek te gaan.

Ook *De Reformatie* wil aan zo'n gesprek ruimte geven, op voorwaarde dat we meer doen dan onze mening rondroepen en bovendien ook echt proberen in te gaan op argumenten van wie het anders zien. Wij ontvingen een bijdrage van ds. W. Wierenga en zullen deze in de komende weken plaatsen. Niet als laatste woord maar als onderdeel van dit gesprek. In de komende periode zullen ook andere stemmen te horen zijn, met andere accenten dan die hij zet.

A.L.Th. de Bruijne

In dit en de volgende artikelen gaat het om een aantal bijbelpassages. Aan de orde komen de belangrijkste teksten waarin iets naar voren komt over de verhouding tussen man en vrouw. Deze teksten worden zo zorgvuldig mogelijk aan het woord gelaten en waar nodig ook in hun historische omgeving geplaatst.

W. Wierenga ■

1. Beperking

Voor de duidelijkheid van wat volgt: deze artikelen gaan slechts indirect over de relatie echtgenoot-echtgenote. Het accent komt te liggen op de maatschappelijke en kerkelijke positie van de zusters van de gemeenten.

2. De bijbelse passages waarover het in het bijzonder zal gaan

Paulus schrijft in 1 Kor. 11:2-16 dat een vrouwelijk gemeentelid, als zij bidt of profeteert, dat niet blootshoofds moet doen (vs. 5).

Paulus zegt in 1 Kor. 14:34 dat de vrouwelijke leden van de gemeente te Korinte tijdens de samenkomsten van de gemeente moeten zwijgen.

Paulus schrijft in 1 Tim. 2 dat hij niet toestaat dat een vrouw onderwijst of gezag heeft over een man.

3. Voorlopige opmerkingen bij deze passages

Wat 1 Kor. 11:2-16 betreft: Paulus maakt niet duidelijk

wáár vrouwelijke gemeenteleden mogen bidden of profeteren. Ook in de samenkomsten?

Op grond van 1 Kor. 14:34 zou men kunnen concluderen: waar ook maar vrouwen volgens 1 Kor. 11 mogen bidden en profeteren, in elk geval níét in de samenkomsten. 'Ze mogen niet spreken' (gedurende de samenkomsten), staat in 1 Kor. 14:34. Blijft dus de vraag: waar mogen ze dan wél bidden en profeteren?

In 1 Tim. 2 staat: een vrouw dient zich gehoorzaam en bescheiden te laten onderwijzen, en ze mag niet zelf onderwijzen en hij voegt daaraan toe: 'of gezag over mannen hebben; ze moet bescheiden zijn'.

4. Mannenwereld

In de *Odysseia* van Homerus lezen we over Telemachus, de zoon van koning Odysseus. Odysseus is al twintig jaar afwezig. In zijn paleis woont zijn vrouw, de kuise Penelope met haar zoon Telemachus en slaven en slavinnen en de zgn. vrijers die dingen naar de hand van de koningin. Telemachus was een zuigeling toen Odysseus vertrok. Hij was tussen de 20 en 25 jaar toen hij tegen zijn moeder zei: 'ga nu naar uw kamer, houd u

bezig met weven en spinnen en laat het praten over aan de mannen, aan alle mannen, maar in het bijzonder aan mij, want ik ben de baas in huis (zie Od I, 356-359 en Od XXI, 351-353). De jongeman spreekt over mijn paleis, mijn vermogen. Zo waren de zaken geregeld toen (14^e eeuw voor Christus, en/of misschien de 8^e eeuw voor Christus).

Slaan we vele eeuwen over dan constateren we dat in de tijd van Paulus vrouwen geen toegang hadden tot de volksvergadering. We lezen in Hand. 19 over een volksvergadering in de stad Efeze. Die vergadering heet daar in het Grieks *ekklesia*, het woord dat Paulus ook gebruikt om zowel een christelijke gemeente aan te duiden als een bijeenkomst van de gemeenteleden (zie bv. 1 Kor. 1:2; 11:18; 14:33-35). Vrouwen hadden geen toegang tot de politieke *ekklesia* in Efeze waarover het in Hand. 19 gaat, maar christelijke vrouwen hadden wél toegang tot de *ekklesia* als bijeenkomst van de christenen in bijv. Korinte. Maar ze mochten daar niet het woord voeren, zo lijkt 1 Kor. 14:34v te zeggen.

Van de Romeinse samenleving in de tijd van de republiek kennen we talloze namen van publieke functionarissen als senatoren, consuls, proconsuls, tribunen, aedilen en welke openbare functies er nog meer waren. Daarbij is, voor zover mij bekend, geen enkele vrouwelijke naam. De politiek was een strikt mannelijke zaak. In de politiek worden de beslissingen genomen die alle burgers raken. Die beslissingen werden door mannen genomen. Op andere gebieden komen we ook nauwelijks vrouwen tegen in de Romeinse en Grieks-Hellenistische wereld. Niet op het gebied van de wetenschap (men noemde toen alle wetenschap filosofie), niet op het gebied van het onderwijs, niet op militair gebied, niet op economisch gebied.

Zeker vindt men hier en daar een uitzondering. In Israël koningin Attalia, in Egypte koningin Cleopatra, beiden vrouwen die met een koning waren getrouwd geweest. We lezen van een Lydia, een purperverkoopster uit Tya-tira, maar wat precies haar sociale en economische positie was, is onduidelijk.

Het Oude Testament

Het is geen overdrijving en geen ongerechtvaardigde veralgemenisering als we die vroege wereld typeren als een mannenwereld.

Dat geldt ook van Israël. We kennen maar een enkele naam van een vrouw met officiële status van leiderschap: Debora, Attalia (boven al genoemd). Misschien moet hier de profetes Hulda ook genoemd worden. Er komen prachtige passages over vrouwen voor in het OT, zoals Spr. 31, en denk ook aan Abigail. Maar ieder die het OT leest, wordt verplaatst in een mannenwereld. Een aantal opvallende instructies in de Thora maakt dit duidelijk: een echtgenoot kan geloven van zijn vrouw ongeldig verklaren (als hij het tenminste op tijd doet), maar een vrouw niet de geloven van haar man (Num. 30). Een vrouw is na de geboorte van een dochter tweemaal zo lang onrein als na de geboorte van een zoon (Lev. 12). Men kon aan Jahweh de waarde van zijn huis wijden: een priester moest dan de waarde van het huis bepalen en de eigenaar droeg de getaxeerde som af aan het heiligdom. Maar men kon ook de waarde van een zoon of dochter aan Jahweh wijden. Daarbij gold dat een dochter tweederde, of drievijfde of de helft van de waarde van een zoon vertegenwoordigde (zie Lev. 27).

Nederland

Als we nu eens eeuwen overslaan en naar Nederland kijken: pas in het begin van de 17^e eeuw werd een vrouw toegelaten op een universiteit, en wel de universiteit van Utrecht. Ze mocht op voorspraak van Prof. dr. G. Voetius colleges volgen, achter een gordijn gezeten, zodat de mannelijke studenten haar niet konden zien. Het bleef zo geheim. Ze heette Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een doorbraak kwam er pas met Aletta Jacobs, die een speciale permissie van de minister (Thorbecke) kreeg om universitair onderwijs te volgen, aanvankelijk permissie voor slechts één jaar. Ze werd arts en promoveerde later. Ze deed veel voor de rechten van de vrouw. Een 'feministe'!

Wanneer kregen vrouwen op politiek terrein actief kiesrecht? Wanneer werden in Nederland vrouwen voor het eerst kamerlid, burgemeester, rechter, minister, partijleider, leraar, professor? Hebben wij bezwaar tegen deze ontwikkeling? Nee, mede getuige het feit dat er nu, in 2008, een vrouwelijke staatssecretaris is, die lid is van de CU en met vele voorkeurstemmen in de Tweede Kamer werd gekozen.

Zondeval

Een mannenwereld was het en is het nog in vele delen van de wereld. Hoe is dat toch gekomen? Eigenlijk overal ter wereld! Daar is volgens mij maar één antwoord op: zo hebben mannen het gewild. Ze hebben de vrouwen 'er onder gehouden'. Dat was voorzeggd in het paradijs, na de zondeval: 'hij zal over je heersen'. Die heerschappij is niet door Jahweh geboden, maar Hij heeft het zien aankomen en het tegen de vrouw gezegd: hij zal over je heersen. In Gen. 1 en 2 lees ik niets over heerschappij van de man over de vrouw. Daar lees ik over eenheid en elkaar helpen. Nergens een gebod aan Adam om de meerdere te zijn, voorop te lopen, de beslissingen te nemen, de leiding te hebben.

Jahweh zei: het is niet goed dat de mens alleen is. Dat betekent niet slechts: hij/zij moet zich toch vooral niet eenzaam voelen. Maar het heeft vooral betekenis voor de procreatie ('bevolk de aarde'), en evenzeer voor het lange proces waarin de aarde onder het gezag van de mens moet worden gebracht ('en breng haar (de aarde nl. WW), onder je gezag'). Met het oog op die immense taak, die wij vroeger de cultuuroopdracht noemden, is het niet goed dat de mens alleen is. Die cultuuroopdracht is zo breed als de wereld. En het is niet goed dat een man of een vrouw ('de mens') op ook maar één gebied alleen is. Overal dient samenwerking van mannen en vrouwen te zijn.

In harmonie.

Maar in plaats van samenwerking werd het na de zondeval competitie, strijd om de macht, het alleen voor het zeggen willen hebben. Niet alleen bij mannen, evengoed bij vrouwen. Er staat dat Jahweh tot de vrouw zei: 'Naar je man (zal) je begeerte (zijn); de haakjes wijzen er op dat er geen vorm van het werkwoord 'zijn' bij staat, noch een vorm van enig ander werkwoord. Zo staat het in Gen. 3:16. Dat woord 'begeerte' komt driemaal in de Hebreeuwse Bijbel voor. Ook in Gen. 4:7, waar Jahweh tegen Kaïn, vlak voor diens moord op Abel zegt dat de zonde op de loer ligt, 'en naar jou (is) zijn begeerte'. En ook nog in Hooglied 7:11, daar zegt het meisje: 'Ik ben van mijn lief, naar mij (is) zijn begeerte'. Niet één van de drie keren een werkwoordsvorm erbij. Tweemaal met de prepositie 'al'; n.l. in de beide plaatsen in Genesis en eenmaal met de prepositie 'al'. Beide voorzetsels werden

regelmatig door elkaar gebruikt. Het is mogelijk om zowel in Gen. 3:16 als in Gen. 4:7 een bijklank van 'overheersing' te beluisteren. Het woordenboek van Köhler-Baumgartner vermeldt de veel voorkomende verwisseling van beide preposities (s.v. 'al') en gebruikt het woord 'overpowering' ('met macht de baas worden', s.v. 'el'). Dat 'overpowering' lijkt me duidelijk voor Gen. 4:7. Naar Kain gaat de begeerte van de zonde uit. De zonde wordt voorgesteld als een vijandige macht die Kain in zijn greep wil hebben en hem tot moord wil brengen. Het optreden van Eva bij het eten van de verboden vrucht (Gen. 3:6) wekt niet de indruk van eerst overleg voeren met Adam. Door de woorden van de slang bekeek Eva de boom met andere ogen dan eerst. Ze ging de vrucht begeren (vs. 6). Daarmee begon het kwaad. Het eerste gevolg was: zonder overleg gaat ze, vanuit die begeerte, van de vruchten eten. Ik zie hier het concrete begin van vervreemding tussen man en vrouw. Ze stelt haar man voor een voldongen feit. Dat hoort ze niet te doen (evenmin als de man dat behoort te doen). En nu zegt Gen. 3:16 dat de vrouw zal blijven begeren de man te overheersen. Dat zal haar begeerte zijn. Maar het zal haar niet lukken. 'Hij zal over jou heersen', zegt Jahweh. En zo ontstond de strijd tussen de seksen, en de man wint: een mannenwereld. Ontaarding. Met het verzet dat daarvoor begrijpelijkerwijs wordt opgeroepen. Machtsstrijd tussen de seksen. Die strijd voorzag Jahweh. Hij beveelt die strijd niet; Hij beveelt de man niet om heerschappij over de vrouw te hebben, Hij beveelt de vrouw hier ook niets, geen onderworpenheid. Hij zegt: zo zal het vanaf nu, na jullie opstand tegen Mij, in de wereld toegaan.

5. De natuur leert (1 Kor. 11)

Fatsoenlijk

Waarom zegt Paulus in 1 Kor. 11 dat vrouwen die bidden en profeteren, dat niet met onbedekt hoofd moeten doen? Dat zegt hij er bij. Samengevat: dat leert de natuur zelf. Zie vs. 14. Als ze met onbedekt hoofd zou bidden of profeteren, dan maakt ze haar hoofd (ik laat in het midden of Paulus hier met 'haar hoofd' bedoelt: haar man die haar hoofd is (vs. 3), of haar hoofd op haar eigen lichaam), te schande. Trouwens, de natuur leert ook, volgens Paulus, dat lang haar een man te schande maakt (vs. 14). Wat het woord 'natuur' betreft: de begrippen 'wet' en 'natuur' speelden in de vijfde eeuw v. Chr. en later een rol in de filosofie en afgeleide zaken. De grote schrijver Sophokles (vijfde eeuw v. Chr.) schreef de tragedie Antigone, over een vrouw die tegen het bevel, de wet van koning Kreon in, haar broer een eervolle begrafenis geeft. Ze wordt ter dood veroordeeld. Waarom trotseerde die vrouw het bevel van de koning? Ze deed dat in de naam van de natuur. De natuur gebiedt dat een zus haar broer eervol begraaft. Wet van de koning contra de leer van de natuur. Als je daarbij de natuur ook nog goddelijk acht, is wat de natuur leert ook van goddelijk karakter en dus hoger dan de wet van de koning. Paulus zegt nu dat de natuur leert dat lang haar een man te schande maakt, terwijl het een vrouw tot eer strekt. En daarmee samenhangend dat een vrouw die met onbedekt hoofd bidt of profeteert haar hoofd te schande maakt. We weten dat Paulus niet van mening was dat de natuur goddelijk is. 'De natuur leert' is bij Paulus niet gelijk aan: 'God leert'. Voor Paulus betekent 'de natuur leert' naar mijn oordeel niet veel meer dan: het spreekt vanzelf, of: het is niet meer dan fatsoenlijk dat...

Veranderen

Paulus wil dat de gemeenteleden zich fatsoenlijk gedragen. De naam van de gemeente is verbonden aan het evangelie en aan de naam van Christus en Jahweh; onfatsoenlijk gedrag van de gemeenteleden is tot nadeel van die goede naam. Zo schrijft Paulus aan de Filippijzen dat ze bedacht moeten zijn op wat eervol is, op wat deugzaam is en lof verdient.

Natuurlijk kan datgene wat de samenleving fatsoenlijk en onfatsoenlijk acht in de loop van de tijd sterk veranderen. In onze tijd vindt men niet meer onfatsoenlijk als een vrouw geen lang haar draagt en met korte haren een toespraak houdt. En in vroegere eeuwen vond men ook reeds dat mannen niet beslist kort haar moesten dragen; wat droegen mannen vaak pruiken met lange haren. Ik heb een boekje met de titel *Van der Groe*, geschreven door ene G. H. Leurdijk. Van der Groe was een orthodox gereformeerde predikant (1705-1784) en op het kaft van het boekje staat hij afgebeeld met haren tot op zijn schouders (Uitgeverij De Groot-Goudriaan, Kampen 2006). Het werd geen schande geacht.

6. Schande

Paulus werkt in 1 Kor. 11 en in 1 Kor. 14 met het begrip 'schande', 'schandelijk' ('aischros'). En met het werkwoord 'te schande maken' ('kataischunein' dat met 'aischros' samenhangt). En hij gebruikt de woorden gepast ('propoon') en oneer, schande ('atimia') en eer ('doxa'). In de Septuaginta (de LXX, de Griekse vertaling van het Hebreeuwse Oude Testament) wordt het genoemde werkwoord veel gebruikt om aan te duiden dat Jahweh door oordeel te brengen over mensen, hen te schande maakt, tot een voorwerp van spot, zodat ze zich moeten schamen. Het nieuwtestamentisch gebruik van het werkwoord ligt in die lijn. Zie bijv. 1 Kor. 1:27: God koos het dwaze van de wereld uit om de wijzen te beschamen, te schande te maken. M.a.w. God liet blijken dat die wijzen met al hun wijsheid slechts dwaasheid hadden uitgedacht. Hij zette hen te kijk.

Vrouwen met kort haar en mannen met lang haar zetten zichzelf te kijk, en maakten zichzelf of ook de echtgenoot (m/v) tot voorwerp van spot. 'Die idiote christenen!' En daarmee schaadden ze dan meteen de naam van de gemeente, van de Heer van de gemeente en van het evangelie. Dat is wel het laatste wat Paulus zou wensen. Vandaar zijn aanwijzing. De achtergrond van die aanwijzing blijft belangrijk. Ook wij moeten er voor zorgen dat we de naam van het evangelie en van de kerk niet door onze gewoonten schade toebrengen, bv. door excentriek te worden in onze samenleving als gemeente.

Ds. W. Wierenga is emerituspredikant van de Gereformeerde Kerk te Groningen-Helpman.

De Hervormde Bundel zeventig jaar

Eigenlijk is het altijd hetzelfde liedje: het ontstaan en de komst van een nieuw kerkelijk gezangboek gaat gepaard met verhitte discussies over liederen die al dan niet in de bundel opgenomen (hadden) moeten worden. Het verbaast dan ook niet dat het nieuwe *Liedboek voor de Kerken*, waarvan de verschijning voor 2012 gepland is, van meet af aan voorwerp van discussie is. Zo ging het ook met de voorgangers van het geplande liedboek.

J. Smelik ■

Eén van die voorgangers verscheen in 1938, dus precies zeventig jaar geleden. Het betreft de bundel met de ellenlange naam: *Psalmen en Gezangen voor den Eredienst der Nederlandsche Hervormde Kerk in opdracht van de Algemene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, opnieuw verzameld en bewerkt*. In de volksmond wordt dit liedboek doorgaans de *(Hervormde) Bundel 1938* genoemd.

Dit artikel wil de verjaardag van dit liedboek vieren, vooral ook door het ontstaan en de ontvangst van de bundel te beschrijven tegen de achtergrond van hedendaagse discussies over het *Liedboek 2012*. In hoge mate geldt - zo zal blijken - de wijsheid van de Prediker:

“Wat er was, zal er altijd weer zijn,
wat er is gedaan, zal altijd weer worden gedaan.
Er is niets nieuws onder de zon” (Pred. 1:9).

Richtingenstrijd

Het plan om te komen tot een opvolger van de *Evangelische Gezangen* (1806) en de *Vervolgbundel* (1866) zorgde al voor veel rumoer. Voor een zeer belangrijk deel was die deining terug te voeren op het gegeven dat de Hervormde Kerk in de negentiende eeuw steeds meer een richtingenkerk geworden was, waarin naast uiterst orthodoxe groeperingen ook steeds meer vrijzinnige modaliteiten van zich lieten horen. Elke kerk zingt en wil zingen zoals hij gebekt is en dat geldt in sterke mate ook voor modaliteiten binnen een kerk.

De *Vervolgbundel* was nog geen vijftig jaar oud toen de Algemeene Synode in 1892 een commissie in het leven riep die zich moest buigen over een nieuwe liedboek voor liturgisch gebruik. Bijna twintig jaar later presenteerde deze commissie, waarin onder meer J.G.R. Acquoy (1829-1896) en A.W. Bronsveld (1839-1924) zitting hadden, een omvangrijke conceptbundel met 301 gezangen. Tot grote frustratie van de commissie keurde

de synode de bundel in 1911 af. De synode was namelijk van oordeel dat de voorgestelde liedbundel niet voldeed aan de eisen “welke aan dichterlijke schoonheid, verscheidenheid en rijkdom aan zulk eene verzameling moeten worden gesteld.” Allereerst miste de synode liederen van Nederlandse herkomst. Vervolgens had de commissie verzuimd om gezangen uit doopsgezinde, lutherse en vrijzinnige bundels te selecteren. Daarnaast was er ter synode iemand op de hoogte van het feit dat er in Nederland een groeiende aandacht was voor het Engelse kerklied.¹ Zo had Johannes Helder (1834-1933), predikant te Zierikzee, in 1909 zijn bundel *Godsdienstige Lieder, op zangwijzen uit Engelsche bundels* gepubliceerd, waarvan in 1912 een vervolgbundel zou verschijnen. In elk geval had de synode tevergeefs in de aangeboden conceptbundel gezocht naar Engelse kerkliederen. Ten slotte vond de synode dat het liedboek “slechts aan de behoefte van een klein deel onzer Gemeenten” zou voldoen, waarmee de synode religieuze behoeften bedoelde. De commissie had naar het synodeoordeel te weinig rekening gehouden met vrijzinnige groeperingen binnen de kerk en had een té orthodoxe bundel gepresenteerd.

In 1928 ontving de synode opnieuw een verzoek om te komen tot een nieuwe gezangbundel. Aarzelend besloot de kerkvergadering aan dat verzoek te voldoen. Er werd een commissie benoemd om een “bundel, ten gevolge op onzen Vervolgbundel, samen te stellen, die door de Synode met het oog op de eerediensten in de Nederlandsche Hervormde Kerk ter beschikking zal worden gesteld.” Let wel, er moest een vervolgbundel op de *Vervolgbundel* komen. Dat plan werd echter op voorstel van de gezangencommissie in 1931 terzijde geschoven. Er zou nu een herziene uitgave van de *Evangelische Gezangen* moeten komen, waarbij gezangen die niet of nooit gezongen werden, vervangen zouden worden door populaire liederen uit de *Vervolgbundel*. Bovendien zouden liederen die waardevol waren of die populair waren bij het kerk-

volk, aan de nieuwe bundel toegevoegd kunnen worden. Er werden ook lessen getrokken uit de geschiedenis: bij het ontstaan van de *Vervolgbundel* speelde de richtingsstrijd binnen de Hervormde Kerk een belangrijke rol en in 1911 was een conceptbundel onder meer afgewezen omdat volgens de synode niet alle modaliteiten binnen de kerk zich vertegenwoordigd konden weten in de toen aangeboden bundel. Nu, in de jaren dertig, werd een gezangencommissie geformeerd met vertegenwoordigers uit alle kerkelijke groeperingen. In de commissie zaten o.a. confessionelen (L.D. Terlaak Poot en A.B. te Winkel), representanten van de vrijzinnige richting (B.J. Aris en C.B. Burger), de Groninger richting (H. de Groot) en de hervormd-gereformeerde richting (M. van Grieken). In 1934 werd een conceptbundel met 272 gezangen gepresenteerd aan de synode. De commissie meldde dat zoveel mogelijk geput was uit de "schat der Kerk, zoodat kleur en klank van de verschillende perioden in het leven der Kerk en van haar geestelijke stroomingen tot hun recht zouden komen."

De synode keurde de bundel goed maar het duurde tot december 1938 voordat het nieuwe liedboek daadwerkelijk van de persen rolde. De vertraging kwam onder meer doordat de kopij- en auteursrechten geregeld moesten worden.

Gezangenbundel

Wat de gezangenafdeling betreft: de *Hervormde Bundel* was in vergelijking met de *Evangelische Gezangen* en de *Vervolgbundel* op een aantal punten vernieuwend. Wanneer we de muzikale aspecten even passeren, kan allereerst gewezen worden op de brede internationale selectie van liederen. Waren de vorige twee liedboeken vooral gericht op Duitsland, in de nieuwe bundel was ook plaats ingeruimd voor Franse, Engelse en Scandinavische liederen. Nieuw was ook de rubricering, die - in tegenstelling tot de vorige bundels - de liturgische tijd als uitgangspunt had. Terecht wordt vaak een relatie gelegd tussen de *Hervormde Bundel* en de liturgische beweging binnen het Nederlands protestantisme. Dat verband komt niet alleen tot uiting in de rubricering en het selectiebeleid, maar ook in het feit dat in de samenstellingscommissie prominente uit de liturgische beweging korte of langere tijd meegedraaid hebben: H.W. Creutzberg (predikant van de Haagse Duinoordkerk), S.M. van Woensel Kooy (voorvechterster voor het kerklied en samenstelster van o.a. de populaire liedbundel *Oude en Nieuwe Zangen*) en G. van der Leeuw.

Een nieuw aspect was ook de brede, oecumenische oriëntatie, waarbij niet alleen gedacht moet worden aan het feit dat liederen van uiteenlopende religieuze signatuur werden opgenomen, maar ook dat alle tijdvakken uit de kerkgeschiedenis vertegenwoordigd waren. Op deze manier wilde de commissie vorm geven aan "het beginsel, dat de Gezangbundel zoveel mogelijk den vollen rijkdom der ganse Christelijke Kerk moet doen uitkomen."²

Maar juist deze interconfessionele, oecumenische gerichtheid van de samenstellingscommissie betekende dat de bundel theologisch en spiritueel een rijk geschakeerd reservoir aan liederen ging bevatten. Het was dan ook voorspelbaar dat er kritiek zou komen op die verscheidenheid. De brede, oecumenische gezangenselectie die velen hoog aanprezen, was anderen een doorn in het oog, ja

zelfs een doorn in het vlees. Vooral de Leidse predikant H.C. Touw (1903-1972) heeft zich op dit punt zeer kritisch uitgelaten in het tijdschrift *Woord en Wereld*. Zijn kritiek kwam voort uit een visie op het kerklied en de gezangenbundel, waarin bijbels-theologische aspecten en argumenten prevaleerden boven oecumenisch-ecclesiologische.

Touw was namelijk van mening dat in het kerklied de volle nadruk moet liggen op het belijden, op het verkondigen van Gods daden. Uit de selectie in de *Hervormde Bundel* bleek volgens hem echter dat de bijbels-reformatische verkondiging ten koste was gegaan van de oecumene. Dat was volgens Touw ook de verklaring dat de bundel zijns inziens nog teveel piëtistische, moralistische, mystieke en methodistische liederen bevatte. Bovendien vond de Leidse predikant dat men geen liederen in een gezangenboek moest opnemen vanwege de traditie of populariteit, zoals bij de samenstelling van de *Bundel 1938* wel was gebeurd.

Soortgelijke kritiek kwam ook van de kerkenraad van de Hervormde Kerk te Amsterdam, die van oordeel was dat in de bundel liederen stonden die indruisten tegen het gereformeerde karakter van de kerk. Via de Classicale Vergadering van Amsterdam kwamen de bezwaren terecht op de tafel van de Algemeene Synode van 1941. Deze vergadering besloot dat 32 gezangen, of gedeelten daaruit, uit de bundel verwijderd moesten worden, waaronder veel voorreformatorische gezangen en liederen als 'God roept ons, broeders, tot de daad', 'Voor alle heil'gen, rustend na hun werk', 'Ach, blijf met uw genade' en 'Meester, men zoekt U wijd en zijd'. Omdat de uitgever van de bundel bezwaar maakte tegen de verwijdering van de gezangen en ook vanwege de oorlog is er nooit een gewijzigde uitgave van de *Hervormde Bundel* gekomen. Behalve deze kritiek op de inhoud van de gezangenbundel, kwam er ook veel kritiek op het taalkundige en dichterlijke gehalte van veel liederen. Met name de door de commissie vertaalde en gewijzigde gezangen moesten het ontgelden.

Een ander punt van kritiek op de *Hervormde Bundel* was dat de kerk en andere kerkelijke vergaderingen dan de Algemeene Synode geen invloed hadden gehad op de samenstelling van het nieuwe liedboek. De kerk zou nooit haar oordeel hebben kunnen uitspreken over de nieuwe bundel, terwijl "niet de Synode maar de Kerk heeft te oordelen op welke wijze zij haar geloof wil uitdrukken", aldus J.R. Callenbach in *Hervormd Nederland* van 24 november 1938.

Populariteit

Min of meer in het verlengde van de kritiek dat de kerk geen inspraak had gehad, ligt de vraag in hoeverre de Commissie tot Samenstelling bij het selecteren voor de nieuwe liedbundel gelet heeft op populariteit van de liederen.

Deze vraag is des te meer interessant gezien een recente discussie over het *Liedboek 2012*. De vicevoorzitter van het bestuur van de Protestantse Kerk in Nederland, de predikante Arenda Haasnoot, uitte in een column in het *Centraal Weekblad* haar bezorgdheid dat kerkmusici liederen die de gelovigen graag zingen uit het nieuwe liedboek zouden gaan weren, omdat die liederen een te hoog 'Frans Bauer-gehalte' hebben. Als voorbeeld noemde ze het opwekkingslied 'Heer, ik kom tot U' dat vaak in

jeugddiensten gezongen wordt, maar waarvan Haasnoot verwachtte dat het als ‘oppervlakkig’ wel afgekeurd zou gaan worden. Dat zou niet terecht zijn, want dergelijke liederen zijn te waarderen als “eenvoudig, en ongewoon populair”, aldus Haasnoot.

Nu waren er in de negentiende eeuw en eerste helft van de vorige eeuw ook al mensen die nadruk legden op ‘eenvoud’ en ‘populariteit’. Volgens C.S. Adema van Scheltema (dichter van “t Scheepken onder Jezus’ hoede”) en Joh. de Heer, beiden invloedrijke promotors van het protestantse geestelijke lied in Nederland, waren zaken als esthetiek en kwaliteit van taal en muziek volstrekt van secundair belang. Daarentegen promootten zij het eenvoudige lied dat naadloos aansloot bij de belevingswereld van de beoogde gebruikers en dat toch vooral het evangelie moest verkondigen. Kritiek op kreupele taal en inferieure muziek werd daarbij weggewuifd met de opmerking dat ‘concertzang’ en ‘evangelisatiezang’ onvergelykbare grootheden waren. Joh. de Heer wist zelfs dat het Gods wil was dat ‘geen bekwaam kracht’ zijn beroemde *Zangbundel* samenstelde: “deze had misschien wel meer aan de eischen der kunst, maar niet aan het door God beoogde doel beantwoord.”³ Op soortgelijke wijze werd kritiek op de al te grote theologische eenvoud (oppervlakkigheid) gepareerd.

Nu wil het opmerkelijke feit dat ook een prominent lid van de samenstellingscommissie van de *Hervormde Bundel*, namelijk G. van der Leeuw, ‘eenvoud’ ook heeft genoemd als één van de vier karakteristieken van een kerklied: “het kerklied zij eenvoudig, dienend, gezongen in Gods tegenwoordigheid, geen muziekbeoefening, nog minder geestelijke of aesthetische wedstrijd (concert), doch belijdenis.”⁴ En ook Van der Leeuw heeft oog voor populariteit, want “het kerklied zij volkseigen, het leve uit de geschiedenis en de vroomheid van het kerkvolk.” Maar hij stemt hiermee echter niet in met de opvattingen van Adama van Scheltema en De Heer. Want nog afgezien van het gegeven dat je het begrip ‘eenvoud’ uiteenlopend kunt invullen, spelen bij Van der Leeuw nog andere, vooral theologische en liturgische aspecten een rol. Dit zal ook gegolden hebben voor de Commissie tot Samenstelling, zoals moge blijken uit de volgende gegevens. Uit de *Evangelische Gezangen* en de *Vervolgbundel* werden zo’n honderdvijftig liederen van de in totaal 274 gezangen overgenomen, die al dan niet ingrijpend gewijzigd werden. Onder die honderdvijftig liederen bevonden zich op één na alle zestig gezangen die destijds populair waren.⁵ Er werden dus ook negentig, niet specifiek populaire gezangen uit de genoemde bundels geselecteerd. Van de overige 155 gezangen uit de *Bundel 1938* waren zo’n veertig in de decennia vóór 1938 geliefd. ‘Populariteit’ was dus zeker niet het enige selectie criterium; criteria op het gebied van theologie, taal en muziek voerden de boventoon en hebben ervoor gezorgd dat veel liederen buiten de boot vielen. Zo zijn uit het enorme liedreservoir dat destijds bekend was via zondagsschool en allerlei evangelisatie-activiteiten nauwelijks liederen in de *Hervormde Bundel* terechtgekomen. Te denken is aan de zogeheten ‘gospel hymns’, dus de angelsaksische liederen die in Nederland bekend stonden als ‘Sankey-liederen’ en momenteel vaak getypeerd worden met ‘Joh. de Heer-liederen’.

Besluit

Nu kun je achteraf altijd discussiëren of bepaalde liederen niet opgenomen hadden moeten of kunnen worden.

Eén van de lessen die echter geleerd kan worden uit de geschiedenis van de *Bundel 1938* is dat onenigheid over liederen primair voortkomt uit verschillende opvattingen op theologisch, spiritueel en liturgisch gebied. Wanneer men dit in de gaten houdt, kan de discussies over wat in het *Liedboek 2012* moet komen, op een hoger plan getild worden dan het maken van populistische tegenstellingen tussen enerzijds deskundigen - hij blijkbaar niet-populaire liederen zouden willen - en anderszijds de gewone man die populaire, eenvoudige liederen zou willen. Dergelijke tegenstellingen doen geen recht aan de wijze waarop deskundigen vroeger en nu werken en liederen selecteren. Terecht heeft Evert Jonker, voorzitter van de redactie van het *Liedboek 2012*, in het *Centraal Weekblad* (juli 2008)⁶ geschreven in reactie op de column van Arenda Haasnoot: “een deskundige zou geen deskundige zijn als zij of hij zich niet weet te verplaatsen in de ander en niet meervoudig loyaal kan zijn.”

Tijdens de totstandkoming van de *Hervormde Bundel* is dit gebleken. C.B. Burger, één van de leden van de samenstellingscommissie, heeft eens opgemerkt dat de bundel er beslist anders had uitgezien wanneer de commissieleden niet hadden gelet op wat binnen de kerk aan behoeften bestonden. Dat de commissie breed selecteerde, ook in theologisch-inhoudelijk opzicht, en dus metterdaad rekening hield met de diverse stromingen binnen de Hervormde Kerk, geeft aan dat de commissieleden zich in anderen en andere behoeften en wensen kon verplaatsen. Verder heeft de samenstellingscommissie van de *Hervormde Bundel* inderdaad veel liederen opgenomen die in 1938 (nog) niet populair waren, maar die zij toch waardevol vond. Tussen 1938 en 1973 zijn diverse van deze gezangen erg geliefd geworden bij grote delen van het kerkvolk en mede daarom opgenomen in het *Liedboek voor de Kerken*. Daaronder bevonden zich diverse voorreformatische en Engelse kerkliederen die niet meer weg te denken zijn uit de hedendaagse liturgische liedcultuur. Een officieel-kerkelijk liedboek is ook trendzettend. Dat is gebleken uit de wijze waarop de *Hervormde Bundel* gefunctioneerd heeft in het kerkelijk leven.

Dr. Jan Smelik is hymnoloog-musicoloog en woont te Steenwijk.

Noten:

1. Jan Smelik, *Eén in lied en leven. Het stichtelijk lied bij Nederlandse protestanten tussen 1866 en 1938* ('s-Gravenhage 1997) 153-155.
2. Overigens was de *Hervormde Bundel* niet de eerste Nederlandse kerkelijke bundel die internationaal en interconfessioneel zo breed georiënteerd was. Die eer komt toe aan de gezangenbundel uit 1933 van de Gereformeerde Kerken in Nederland in Hersteld Verband.
3. Joh. de Heer, *Herinneringen uit mijn leven* (Zeist z.j. [1926]) 89.
4. G. van der Leeuw, *Beknopte geschiedenis van het kerklied* (Groningen 1948 - tweede druk) 10.
5. Smelik, *Eén in lied en leven*, 111-127. Het populaire lied ‘Geest des Heeren! kom van boven!’ uit de *Vervolgbundel* werd niet geselecteerd.
6. Ook opgenomen in het *Friesch Dagblad* van 31 juli en via de website van deze krant te lezen.

De dialoog en het Christusgebeuren

Deze bundel kwam voort uit de masterstudie Wereldreligies van de Katholieke Universiteit Utrecht, nu Faculteit Katholieke Theologie Tilburg. Het boek werd in maart j.l. tijdens de manifestatie *In hemelsnaam* aangeboden aan de minister van Justitie.

S. Griffioen ■

Het thema van de dialoog wordt achtereenvolgens in verband gebracht met Comparatieve theologie, het katholicisme, de reformatische theologie, de joods-christelijke relaties, Islam, boeddhisme, hindoeïsme, mystiek. Ter afsluiting volgt een beschouwing over de Franse *laïcité*.

Dit is een waardevol boek. Alle bijdragen zijn doordacht, informatief en goed gedocumenteerd. In betrekkelijk kort bestek wordt er veel geboden. Wie zich in dit veld wil oriënteren kan hier uitstekend terecht. Het ontbreken van zaken- en personenregisters wordt tot op zekere hoogte goedge maakt door de overzichtelijke indeling van de behandelde stof.

Positief te waarderen valt verder dat de verhouding tussen de wereldgodsdiensten vanuit de geloofstradities wordt behandeld in plaats van uit een vrijblijvend vogelperspectief. Ik kan dit verduidelijken aan de hand van wat Marcel Poorthuis over mystiek schrijft. Hij laat zien dat wat bijv. K. Armstrong en D. Sölle als mystiek aanprijzen, een soort van zwevende religiositeit is die niet aansluit bij een bepaalde geloofstraditie. 'Mystici van allerlei richtingen zouden [volgens Armstrong en Sölle; SG] tezamen een eigen gemeenschap vormen die de begrenzings- en intolerantie van de eigen confessie overstijgen ten gunste van een nieuw verstaan' (190) - 'zodat een 'community' van gelijkgestemde zielen dwars door alle religies heen zou kunnen ontstaan.' (205). Poorthuis is voorzichtig maar laat wel merken dit een surrogaat te vinden waarmee de dialoog in het geheel niet geholpen is. Hoe moet het dan wel? 'Het is waarschijnlijk... dat alleen mensen die stevig in hun eigen religie geworteld zijn iets te bieden hebben in de dialoog.' (207-8). Aha!

Deze woorden zijn het waard dik onderstreept te worden. Eerlijk gezegd is er wel een enkele bijdrage die zich aan luchtflitsen overgeeft. Ik denk aan het hoofdstuk over vergelijkende theologie waarin wordt gehoopt op een 'nieuwe religieuze gemeenschap' met een nieuw 'inter-religieus geloof' (45). Maar in het algemeen blijft dit boek met beide benen op de godsdienstige grond.

Wel zij hierbij aangetekend dat door het hele boek heen een tendens aanwezig is (hier sterker, daar zwakker) progressieve, dialoog-gerichte vertegenwoordigers van de godsdiensten te waarderen ten koste van critici die in meerdere of mindere wijze een 'exclusief' standpunt innemen. Een eerste illustratie van wat ik bedoel biedt F. Bakkers heldere duiding van J.H. Bavincks kijk op hindoeïsme en boeddhisme. Bavinck, zo heet het, nam een 'heel open houding' aan (verwijzing naar diens postuum uitgegeven *The Church between temple and mosque*, 1981): de verlichting van Boeddha en de openbaring aan Mohammed zouden zijns inziens 'van God komen'. Hiermee deed hij een stap voorbij Barth en Kraemer (180). 'Maar Bavinck combineerde die openheid met een hard oordeel over de religies die hieruit voortkwamen. Op basis van Romeinen 1:18-25 omschrijft hij die als een poging van 'verdringing' en 'vervanging' van de openbaring van God.' (180). Me dunkt dat de contrastering van 'openheid' met 'hard' verraadt naar welke kant de voorkeur van de schrijver uitgaat.

De *parti-pris* is nog duidelijker in de bijdrage over de reformatische theologie van de mij welbekende Anton Houtepen. Bij de korte bespreking van het 'gematigd exclusivisme' worden o.a. J.H. Bavinck, Joh. Verkuyl, en J.A.B. Jongeneel genoemd. De typering van hun bijdrage tot de dialoog luidt kortweg: "Je moet wel in gesprek gaan, maar toch altijd met een min of meer apologetisch oogmerk". Tot het ongetemperde exclusivisme rekent hij (bijv.) Beyerhaus en Charles Kraft. Dezen worden zo getypeerd: zij "bepreken een veel agressievere zendingsopdracht: te pas en te onpas het evangelie verkondigen aan alle volkeren, de uniciteit van het Christusgebeuren tot uitgangspunt maken van verkondiging en zending..." Waarop in cursief de conclusie volgt: *"buiten de kerk geen enkel heil"*. (87)

Wie benieuwd is naar wat de auteur met de uitdrukking 'uniciteit van het Christusgebeuren' bedoelt, moet terugbladeren naar wat hij eerder over Karl Barth schreef. Na waarderende opmerkingen volgt er een bedenking: Ook al

wil Barth andere godsdiensten niet negatief bejegenen, nochtans “vormt de verwijzing naar de unieke Godsopenbaring in Jezus Christus toch wel degelijk een absoluut waardeoordeel over alle andere vormen van religie, die deze Godsopenbaring niet kennen of miskennen. Het is met name deze absolute concentratie op het Christusgebeuren als enige Openbaring Gods en als enige weg naar het heil, die de protestantse theologie van de godsdiensten in de 20e eeuw parten is blijven spelen.” (81) We mogen wel concluderen dat ‘de dialoog’ volgens de schrijver pas kan beginnen waar de openbaring van God in Jezus Christus niet meer in exclusieve en absolute woorden wordt geduid.

Een volledig *inclusieve* opstelling vinden we bij Sölle: ‘Allah, Oermoeder, de Eeuwige, Nirwana, het Onnaspeurlijke’: het zijn volgens haar alle namen voor hetzelfde en alle verdwijnen ‘in het hart van God’ (207-8). Die kant wil het boek *niet* uit. Op dit punt is de beschouwing van H. Goris over recente ontwikkelingen in de R.K kerk de moeite waard. Hij bespreekt o.a. het pluralisme van Paul Knitters geruchtmakende *No other name* uit 1985, en het ‘gematigde inclusivisme’ van Jacques Dupuis, een Belgische Jezuïet. Diens positie wordt als volgt omschreven: Gods heilbrengende werk “is wel gerelateerd aan het historisch Christusgebeuren [weer dat woord! SG], maar gaat niet volledig daarin op; er blijft ook een heilshandelen

van het Eeuwige Woord, dat onderscheiden (*distinct*) is van het vleesgeworden Woord”. (67) Goris bespreekt voorts *Dominus Iesu*, de Verklaring uit 2000, ondertekend door de toenmalige kardinaal Joseph Ratzinger, waarin verkend werd hoe inclusief de christen kan zijn. Goris laat zien dat de R.-K. kerk een tweesporenbeleid volgt: een inclusivisme op de wijze van Dupuis kreeg geen kerkelijke ijking (68), maar anderzijds ontving allang de eigen weg van het religieuze Jodendom erkenning - reden waarom er geen zending onder de Joden bedreven wordt (63). Zelf brengt de auteur tenslotte nog deze nuancering aan. Hij zegt liever niet dat God zich niet volledig in Jezus geopenbaard heeft, maar dat in Hem zich wel de ‘volledige God’ openbaart, zij het ‘niet op volledige wijze’. Dit is zijn wijze om ruimte te houden voor “een openbaring en heilswerking van het eeuwige Woord... op een *andere wijze* dan Jezus.” (71)

Ik hoop met deze bespreking zowel in waardevolle als kritische zin belangstelling voor deze belangrijke bundel te hebben gewekt.

Prof. dr. Sander Griffioen is emeritushoogleraar filosofie aan de V.U. te Amsterdam.

n.a.v. *Het Christendom en de wereldreligies*, Judith Frishman en Staf Hellemans (red), Utrecht: Van Gruting, 2008. 240 pagina's.

**ZIJN JOUW
BOODSCHAPPEN**

OKÉ?

MICHA CURSUS
GOED EN RECHT DOEN

WWW.MICHACURSUS.NL

De Michacursus wordt mede mogelijk gemaakt door het NCDO en Stichting Kerk en Wereld

Lied van de week:

Voor zondag 23 november a.s. is er geen liedbespreking. Lied 279: Het duurt niet lang meer tot de tijd... uit het *Liedboek* is besproken geweest in *De Reformatie*, jaargang 82, nr. 6. Zie daarvoor www.dereformatie.nl>archief>naar het nieuwe register

Assen-Marsdijk - beroepen:
J.T. Rozemuller te Zwartsluis